

JORNADES DE DIFUSIÓ DEL QUATERNARI. NEANDERTALS, EXCAVACIONS EN CURS

CAROLINA CUCART MORA

ONTINYENT, VALL D'ALBAIDA

Resum: el Museu de Prehistòria de València realitzà durant els dies 23 i 24 d'Abril unes jornades de difusió sobre les excavacions que s'estan portant a terme al nostre territori dins del context neandertal. En aquest article ens proposem fer una petita ressenya dels continguts exposats durant les ponències d'aquestes jornades.

INTRODUCCIÓ

El País Valencià és un dels llocs més destacats quant a la conservació de restes de neandertals i un dels llocs més dinàmics en el seu estudi.

Des de finals del XX diversos projectes han estat estudiant les restes de la cultura i vida neandertal. A poc a poc sabem més d'aquests grups de caçadors recol·lectors. Les jornades són la manera de donar a conèixer els avanços en la investigació a la societat valenciana.

1ª. Yolanda Carrión Marco i Ernestina Badal García

Los neandertales echan leña al fuego

Com explicaren les ponents al començament de la comunicació aquesta anava a tindre una caràcter reivindicatiu. Pretenien així la posada en valor de les matèries vegetals que es poden recuperar als jaciments i la informació que d'elles s'extrauen. També consta d'una part on fan un repàs dels resultats que han obtingut en els jaciments recentment estudiats.

Hi ha al voltant de 50 jaciments mosterians a la península, i sols tenim informació botànica de deu del total. Les restes de fauna i microfauna estan estudiades a la totalitat dels jaciments. Les mostres de carbó normalment sols s'utilitzen per a fer datacions per C14 però es podria extraure informació molt útil. Gràcies a l'estudi d'aquests carbons es pot saber quin és el gènere de la planta i la podem identificar dins d'un marc ecològic i cultural.

Els llocs que presenten:

- Oliveria

Aquesta cavitat té una seqüència molt llarga entre 70.000 i 30.000 encara que hi ha alguns vuits d'informació. Hi ha restes humanes de neandertals i també indústria Mosteriana.

Els carbons que es troben són molt petits. Les espècies identificades més abundants són les de pins de ecologia freda, possiblement pi roig i també ginebre. Les restes han estat recuperades en les àrees de combustió. Aquest tipus de fusta seria el que els grups neandertals obtindrien d'una manera més immediata i en major quantitat.

- Figueira Brava

És una zona amb abundant bosc termomediterrani format principalment per ullastre, pi roder i noguerola. La seqüència de la cova que cobreix l'estat final del OIS 5 fins el OIS 4, eco del gran interglacial. La indústria és mosteriana de tipus Levallois.

Els carbons que s'han trobat són mil·limètrics. El grup identificat més abundant són les coníferes, sobretot pins pinyoners. Resulta destacable

la gran quantitat de bràctees de pinyes. Els neandertals recol·lectaven pinyes i ja en els jaciments extreien els pinyons per al seu consum.

- Quebrada

Els carbons són molt grans i estan molt ben conservats, el 90% s'han identificat. Encara que el carbó en alguns casos apareix prou alterat a causa de la seua antiguitat, l'activitat bacteriana o el tramplig que els han fet malbé. Aquestes restes són imprescindibles per a conèixer els paisatges en que es desenvoluparen els neandertals. Sobretot es troben coníferes, pins de muntanya, ginebres. També s'ha identificat la carrasca però apareix de manera molt esporàdica. S'ha pogut identificar l'evolució de la seqüència del paisatge gràcies a l'abundància de restes de carbó a tots els nivells.

- Cova Antón

L'estratigrafia de la cova és llarga. Les espècies trobades al llarg de la seqüència són molt monòtones. Pi i ginebre, relacionat amb els curs del riu troben xops i algues caròfites

Els carbons que s'han trobat estan molt alterats per els microorganismes. Aquests són els responsables de fer desaparèixer la matèria orgànica dels jaciments. Cal donar-se pressa en la recollida de materials abans que es facen malbé. A Anton les restes vegetals estan alterades per partícules de ferro. L'aigua del riu proper precipita aquestes partícules sobre les restes que en dificulten la identificació.

Les troballes d'una espècie o altra ens ajuden a reconstruir el clima en el moment d'ocupació del jaciment. En aquests casos les espècies que trobem estan relacionades amb un clima fred. Representen els moments en els quals els homínids es refugiaven a les coves, els moments en que les temperatures eren molt baixes, no tenim restes de espècies càlides perquè en els moments en que el clima era càlid els establiments es feien a l'aire lliure.

L'estudi de les restes vegetals ens ajuden també a reconèixer els refugis climàtics. El lloc on els homínids es refugiarien en els moments de molt de fred. Quan poden identificar i datar una espècie vegetal que acostuma a trobar-se en llocs càlids i no la trobem en cap altre lloc, sabem que aquest és un refugi on el clima es propici per a la planta i que ho serà per als homínids.

2ª. Josep Fernández Peris

La cova de Bolomor de Tavernes de la Valldigna

El jaciment ha sofert una gran evolució. Fa aproximadament 0.35 m.a es va obrir la cavitat i comença a ser ocupada per els homínids.

Les primeres investigacions arqueològiques començaren en 1876, Vilanova i Piera va ser qui el va estudiar en un primer moment. El 1982 comença el Projecte Bolomor amb el redescobriment del jaciment i el seu conjunt de Mosterià antic. L'any 1989 es comencen les excavacions que duren fins l'actualitat.

És troba una indústria lítica molt estandarditzada, amb retocs molt pesats. Es tracta quasi exclusivament de llesques grans de tipus mosterià. Per a la fabricació dels instruments s'utilitza sílex, calcària i quarsita.

És rellevant el nombre d'estructures de combustió, en són al voltant de 2050. No estan protegides. Hi ha un acondicionament de tipus cubeta. Prop de les fogueres es trobaren les restes d'ossos d'animals cuinats i dels èstrids de pedra. Les fogueres marquen una socialització i organització de l'espai.

Es reconeixen 200 nivells que representen l'ocupació de la cova al llarg de 250.000 anys. Passen molts milers d'anys entre una ocupació i altra, la qual cosa facilita l'estudi del jaciments i l'evolució de les ocupacions. Es considera que els grups que ocuparen el jaciment eren molt nombrosos (molt més de vint-i-cinc individus)

Del repàs a les restes de fauna es pot extraure el que seria el menú dels Neandertals. Megafauna, elefant, hipopòtam, rinoceront, i macacos. També es consumien conills en quantitats ressenyables. Les restes d'aus seran processades de manera sistemàtica, igual que les tortugues. En l'evolució de les

especies consumides la seua diversitat es decreixent en el temps. També trobem mol·luscos, rosegadors, peixos i llavors. La dieta dels neandertals era d'ampli espectre.

S'han trobat una dotzena de restes humanes, sobretot dents que corresponen a les fases més recents de l'ocupació. Totes han estat identificades com a neandertals. Una de les dents podria ser de Heidelbergenis segons Arsuaga. Es va trobar un os parietal, el qual correspon a un Neandertal antic.

Recursos estacionals, capacitat de caçar animals grans i perillosos, aprofitament de recursos aquàtic, capacitada per a l'organitzar l'espai interior, capacitat per a crear una tecnologia adequada a les necessitats del medi són totes característiques que es poden distingir entre els neandertals que habitaren la Cova del Bolomor. Els elements descriptius de un comportament modern estarien presents a una cova com Bolomor molt abans del que es podria pensar en un principi.

3ª. Bertila Galván Santos i Cristo M.Hernandez Gómez

El Salt d'Alcoi

El projecte que s'està portant endavant en aquest jaciment no és un projecte en que s'estudie la cova del Salt de manera individual, sinó d' un projecte que intenta reconstruir les dinàmiques de les primeres poblacions de la vall del riu Alcoi. Un projecte marcat per la multidisciplinarietat i la innovació. Els neandertals pareixien ser els primers pobladors, però troballes recents apunten a que podria ser que les primeres poblacions serien anteriors. El Salt, Abric del Pastor, Cova Beneito i la Cova del Cochin són els jaciments en procés d'estudi.

El Salt és el jaciment de referència de la zona. Al voltant de fa 70.000 comença l'ocupació fins possiblement fa 30.000. Està ben documentat fins fa 40.000 anys.

El projecte es complementa amb un mapa geològic de la zona. És una vall molt rica en sílex i es troben nombroses àrees de taller. L'estudi de les matèries primeres és fonamental, al igual que la reconstrucció dels nuclis o l'establiment

de la procedència. Són dades molt útils per a reconstruir les informacions referents a l'aprofitament de recursos i l'evolució tecnològica. La reconstrucció dels nuclis i ha permès descobrir els processos de canvi de les cadenes operatives de fabricació de útils lítics. Part del registre ha estat estudiat des de la perspectiva de la traçologia, la qual permet detectar el tipus de treball que es va portar a terme amb aquests instruments.

La seqüència estratigràfica està integrada per XII nivells. Actualment s'està treballant en el Xb. Fins el nivell VIII els nivells de terra més obscura són els moments d'ocupació més intensa. En l'estudi dels nivells estratigràfics és important l'utilització dels recursos informàtics, els quals han permès identificar els nivells de desocupació humana. Aquests són molt difícils de veure a simple vista. Permet afinar en el registre i aproximar-se a la realitat temporal de les ocupacions i afinar el registre paleoclimàtic.

Les estructures de combustió tenen la seua pròpia línia de treball. Estan essent tractades des de diferents aspectes, microestatigrafia, geoquímica i termoalteració. També s'estan utilitzant processos experimentals.

L'estudi de les restes de fauna mostra una gran diversitat d'espècies sobretot cabra, cérvol, èquids i lagomorfs. Una quantitat enorme de restes de tamany molt reduït han estat processades per a l'aprofitament del moll. Destacar la presència de tortugues és un bon marcador climàtic. Ictiofauna fluvial, processada i no.

Les investigacions estan resultant molt productives en quant a la quantitat d'informació que ha proporcionat. Encara queda una qüestió oberta, queda molt per saber sobre el final dels neandertals a la zona, que passa amb ells amb més exactitud.

ABRIC DEL PASTOR

És un jaciment que tot just comença a descobrir-se, però que es revela com a molt important per a l'estudi del poblament neandertal de la zona. Les ocupacions són esporàdiques i relacionades amb les activitats de caça. És molt rica en estructures de combustió i materials associats.

Estan datades tres peces del nivell II donen tres dates entre 78 i 90.000 anys. Unes dents datats en 107.000 anys, molt sorprenent, però pareix que té sentit. Encara falten més datacions per a tindre una confirmació de l'antiguitat del jaciment que podria remuntar-se als Heidelbergensis.

4ª. David Santamaria Álvarez

El transito del Paleolítico Medio al Superior en Asturias en el Abrigo de la Viña (Oviedo)

La transició del Paleolític Mitjà al Superior està enquadrada entre fa 40. A 30.000 anys. Es tracta d'un període que presenta una sèrie de característiques molt interessants. És el moment de l'aparició dels Humans Moderns i la desaparició dels últims neandertals. La transició tecnològica es caracteritza per la difusió de marcadors culturals definits com a moderns. Els marcadors s'identifiquen principalment en els útils, explotació del territori, i expressions simbòliques.

Els descobriments fets en els últims anys posen de manifest que totes les característiques que senyalem anteriorment tenen un origen en el Paleolític Mitjà, encara que de manera molt fragmentària. El Paleolític Superior seria el moment en que aquests trets es generalitzarien. Els estudis tafonòmics sobre les aus i l'aprofitament de les plomes en decoració. Els *pecten* de Cueva Antón, les petxines de Cueva de los Aviones proporcionen una nova imatge dels neandertals. Neandertals amb una cultura molt més pròxima a la dels primers humans moderns. El debat es centra principalment en veure si totes les característiques estan relacionades entre si, i com estan relacionades?

Es tracta d'un gran abric amb una ampla estratigrafia que comença en el Paleolític Mitjà. Els nivells mosterians estan situats en una àrea de petites dimensions que han proporcionat moltes restes, sobretot lítiques. Els processos erosius afecten a tots els nivells mosterians i al primer Aurinyacià. A causa d'aquesta erosió el primer nivell d'Aurinyacià entrarà en contacte amb la majoria dels nivells mosterians. Entre uns nivells i l'altre hi ha una ruptura clara per l'erosió. L'Aurinyacià està datat entre 30.000 i 36.000 anys abans del

present. L'últim nivell del Mosterià presenta unes dates molt més antigues que el Aurinyacià pot ser el 50.000, podrien ser anteriors a les dates de fiabilitat del radiocarboni.

Als nivells mosterians apareixen peces que presenten característiques del Paleolític Superior. Lamines i laminetes, nuclis i burins. En els nivells aurinyacians inferiors apareixen una sèrie de peces les característiques de les quals no es poden diferenciar de les indústries del paleolític mitjà. Estant els nivells contaminats? Representen fidelment la realitat dels habitants de la cova?

Hi ha dos possibilitats per explicar aquestes intromissions. Podem creure en la integritat dels nivells estratigràfics, i pensar que representa un moment de transició. Però entra en contradicció amb el lapse temporal i l'erosió dels nivells mosterians. Són, per tant, instruments intrusos en els nivells en una disposició postdeposicional. Si eliminem els intrusos tenim uns nivells purs i totalment característics, tant el mosterià com l'aurinyacià.

Les restes d'ossos no s'han conservat massa bé, en els nivells de l'aurinyacià trobem atzagalles d'os.

Una de les parts de l'abric presenta gravats lineals profunds que foren parcialment coberts per els nivells estratigràfics. Podem establir un *terminus post quem* per a la realització dels gravats. L'estudi comparat dels gravats i de l'estratigrafia determinen que aquest horitzó gràfic seria anterior al Gravetià inferior. Les gent aurinyacianes serien molt possiblement els autors dels gravats.

Les conclusions extretes de les excavacions de Abrigo la Viña respecte de l'estudi de la Transició del Paleolític Mitjà al Superior és que d'aquest jaciment no es pot extraure informació del període. Els investigadors conclouen que el jaciment segurament va estar desocupat durant 10.000 aproximadament. Va ser desocupat durant el Mosterià final i es torna ocupar posteriorment per gent de cultures mosterianes.

5ª. Valentín Villaverde Bonilla i Aleix Eixea Vilanova

El abrigo de Quebrada (Chelva) y su aportación al conocimiento del Paleolítico Medio valenciano

És un dels jaciments del Paleolític Mitjà que menys temps porta excavant-se. És per això que les conclusions que s'extrauen encara no són definitives. Perquè les excavacions encara no han arribat a la base i no es sap quina és la cronologia total que avarca l'horitzó estratigràfic del jaciment. Aquest horitzó acaba en el Mosterià. La línia d'investigació pretén establir les dinàmiques de població de l'àrea. Seria un lloc de curta ocupació relacionada amb les activitats de caça i processament de les preses.

Es distingeixen huit nivells en els quals apareixen sobretot materials lítics (moltes puntes) i estructures de combustió. El primer nivell està produït pels focs dels pastors. Nivell dos està parcialment erosionat per l'activitat que es produí al primer. En aquest segon nivell és on apareixen les primeres mostres de materials del Paleolític Mitjà. El nivell tres al cinc, trobem abundants mostres d'estructures de combustió i corresponen a moments de clima fred. Del cinc al set s'observa en la part inferior abunden les mostres d'ocupació humana.

Els estudis de la lítica estan encara en procés, però sabem que les seues característiques són plenament mosterianes i sense massa variacions. Les investigacions es basen en les matèries primes utilitzades i la tècnica de fabricació dels instruments. La mostra del nivell IV ens dona la línia general del que va a ser la tecnologia trobada en el jaciment. Quan a la talla de la pedra trobem un equilibri entre les tècniques discoides i Levallois. Hi ha una quantitat important de nuclis, els quals són extremadament petits, les extraccions serien en alguns casos inferiors a un centímetre.

Els suports grans estan seleccionats per al retoc. Els fragments petits han estat utilitzar, ho sabem per l'estudi que s'ha fet de les marques d'utilització. El tamany petit no tindria res a veure amb la falta de material, és un tamany produït intencionadament.

Les matèries primes han centrat també l'atenció de les investigacions. Els materials estan siguent estudiats en comparació amb els materials d'altres jaciments. Per a la fabricació d'útils s'empra majoritàriament quarsita i calcària. Materials que es poden obtenir en les rodalies del jaciment. La proporció de materials no locals és molt reduït, es portava el nucli al jaciment i allí es treballava. Aquests materials externs procedeixen de punts que es troben situats quasi a cent quilòmetres del jaciment. La troballa d'aquests materials en el Abric de la Qubrada és una prova més de la gran mobilitat dels grups Neandertals.

El jaciment de Quebrada i la seua interpretació es pot posar en relació amb les conclusions de Cova Negra. Es conclou que en aquest abric es donà una ocupació esporàdica relacionat amb activitat d'aprofitament de recursos. Els seus ocupants no arriben mai a ocupar la totalitat del espai disponible. Entre els nivells d'ocupació antròpica troben acumulacions de restes causades durant les ocupacions dels carnívors en el moment en que queda desocupat.

6ª. Alfredo Sanchis Sierra , Juan Vicente Morales Pérez i Manuel Pérez Ripoll

Pequeñas presas y grupos humanos paleolíticos

La comunicació tracta sobre la relació dels homínids amb les preses de tamany petit, concretament el cas dels conills i les tortugues. Les explotacions de petita fauna es remunten a un ericó que es troba al jaciment d'Olduvai. L'estudi de la fauna s'ha de considerar en relació a la seua diversitat i abundància, la seua disponibilitat i accessibilitat. Aquestes són les claus per a desvetllar les claus de la seua relació i importància en l'economia Neandertal.

En el camp de la investigació arqueològica es valora molt la informació ecològica i econòmica que es pot extraure de l'estudi de les petites preses. Són objectes de multitud d'estudis. Anteriorment s'havien considerat poc importants, ja que representaven una petita part de l'aportació energètica dels grups humans. El seu aprofitament era conjuntural i sense importància o

transcendència. Els Neandertals eren caçadors de grans preses, les petites preses eren un complement en la seua dieta.

Els estudis actuals mostren la rellevància que van arribar a tindre dins de la dieta neandertal. La captura de petites preses era habitual, encara que mai arribarà als nivells del Paleolític Superior. Al sud de la península a més de tortugues i lagomorfs s'aprofita també la fauna marina. L'aprofitament d'aquest tipus de preses suposa no sols un canvi en l'alimentació sinó en l'organització dels grups socials.

Quin és el paper de la tortuga mediterrània en l'economia dels grups neandertals? Les mostres més destacables les trobem en la Cova de Bolomor, Abric Quebrada o Cova Negra.

Troblem una distribució diacrònica de l'espècie al final del Pleistocè Superior quan es produeix una redistribució en la seua distribució. La majoria dels exemplars desapareixeran de la península Ibèrica cap al final del Paleolític Mitjà, quan desapareixen del registre arqueològic, al voltant del Heinrich 4. Els exemplars que sobrevisqueren als refugis i desaparegueren definitivament al Heinrich 2.

El gran nombre de restes de tortuga que trobem als jaciments es poden explicar per el gran nombre d'avantatges que té aquest recurs. És un recurs que es pot consumir en diferit, les tortugues es recol·lecten i tenen un altíssima taxa de retorn energètic. La majoria de les closques les trobem termoalterades i amb marques de processat. Eren cuinades en la seua pròpia closca.

El consum de conills durant el Paleolític Mitjà és molt baix si el comparem amb el de tortugues. Les restes són molt abundants amb jaciment però aquestes acumulacions no són antròpiques. Els neandertals tenien la capacitat i la tecnologia necessària per tal de caçar conills. Si no ho feien a gran escala era per altres causes. La resposta es trobaria en les estratègies adaptatives dels neandertals al medi.

L'alta mobilitat dels grups neandertals i les ocupacions estacionals podrien ser l'explicació al baix nivell d'aprofitament del lagomorfs. Seguien unes estratègies de caça generalista de grans preses, era una estratègia poc

arriscada i per tant en poques ocasions necessitaven complements a la seua dieta.

Per contra, el model d'exploració del medi del Paleolític Superior i els Humans Moderns està basat en estratègies de caça especialitzades. Amb aquestes estratègies l'exploració dels conills ja no és un complement, forma part de la dieta. Aquest model d'exploració del medi podria ser l'explicació al per què els Humans Moderns sobrevisqueren i els Neandertals s'extingiren. Els Humans moderns tenien un sistema d'exploració molt més eficaç.

I PER A TANCAR...

Com ja hem dit al principi el País Valencià es un territori molt ric per que té a vore amb la investigació dels neandertals. Com es pot extreure de les intervencions de tots els ponents la informació que dels jaciments es podria extraure és realment rellevant. Aleshores i tal com manifestaren tots els ponents al llarg de les seues intervencions, desitgem que aquestes excavacions i els treballs d'investigació no queden interromputs per la falta de finançament o el desinterès de les autoritats pertinent. I que les jornades de difusió del quaternari segueixen celebrant-se.